

Van gissen naar weten

Thomas Montanus – De geneeskunde in de 17de Eeuw in Brugge
Voorstelling van het boek van Robert Pannier

Dr. William De Grootte

Mijnheer de voorzitter van het OCMW

Geachte mandatarissen

Dames, Mijne heren

Geachte collegae

Mijnheer de erevoorzitter van Montanus

Beste Bob

Het is voor mij een groot genoegen om vanavond hier na prelectuur en als intro op uw lectruur , het boek van onze erevoorzitter Robert Pannier te mogen voorstellen. Ik leerde dr. Pannier kennen als stagiair in 1972 , toen ik het genoegen had van op zijn dienst longziekten te mogen functioneren. Tijdens onze zaalbezoeken stimuleerde mijn stageleider mijn prille interesse in de medische geschiedenis. Hij vertelde mij niet alleen over de grote figuren van de vorige generatie in het Sint-Janshospitaal, prof. Jozef Sebrechts en Dr. Louis De Winter, hij was van de beiden assistent geweest, maar ook over de rijke geschiedenis van het 800 jaar oude St. Janshospitaal.

Nadien als jong staflid , heb ik dr. Pannier gekend als voorzitter en voorvechter van de medische raad in het AZ Sint-Jan.

Maar onze echte samenwerking begon in 1992. Op de receptie van de opening van het kunstcentrum Sint-Jan vormden wij de eerste cel van wat later Montanus geworden is, het collegium medico historicum brugense, namelijk dr. Bob Pannier, Kanunnik Vandenbulcke, Maurice Van Oyen en ikzelf, kort nadien aangevuld door prof. Dr. Luc Calliauw en door dr. Guy Van Reninge en zuster Jacques. Dr. Robert Pannier werd de voorzitter en ik mocht zijn secretaris zijn.

Onder de stuwning van de voorzitter werden binnen Montanus snel initiatieven genomen, zoals de lente - en herfstsymposia, de uitgifte van de Tijdingen en o.a. tot het inrichten van de zeer succesvolle tentoonstelling "De Lente van de

Geneeskunde" welke in 1993 plaatsvond samen met de tentoonstelling over de impressionisten. We hadden meer dan 10.000 bezoekers.

Nadien hebben we tijdens de vele werkvergaderingen van Montanus en op de diverse symposia , de interesse en de passie van de auteur zien groeien voor de geneeskunde in Brugge in de 17de Eeuw, een domein dat toen nog vrij onontgonnen was.

Onze erevoorzitter heeft zijn vergaarde kennis over de 17de Eeuw nu gebundeld in een ronduit schitterend boek dat nu al één van de basiswerken wordt i.v.m. de geschiedenis van de geneeskunde in Brugge samen met "*Les Annalectes Medicaux*" van Isaac De Meyer, het boek over de "sociale en politieke gebondenheid van het Brugse hospitaalwezen in de Middeleeuwen" van Griet Maréchal, samen met het werk, "het 800 jaar oude Sint-Janshospitaal" van dr. Van Den Bon.

Het is een boek dat niet alleen de geschiedenis van de geneeskunde in de 17de Eeuw vertaalt, maar ook een beeld schept van een relatief vergeten periode in Brugge. Het toont het beeld van een samenleving in de 17de Eeuw, tijdens een typische oorlogseeuw voor Vlaanderen.

Dit boek blinkt uit door zijn brononderzoek. Dr. Pannier heeft jarenlang de medische archieven in Brugge uitgepluisd en we vinden hiervan een schitterende weerslag in dit boek. Daarnaast bevat het boek ook een uitgebreide en zeer illustratieve iconografie.

Ik heb vanavond het genoegen om met u diagonaal door het boek te gaan, eigenlijk vooral om u leeshonger te stimuleren.

Hoofdstuk 1 – Montanus

In een eerste hoofdstuk lokaliseert dokter Pannier de figuur van Thomas Vandenberghe, Thomas Montanus in het Brugge van de 17de Eeuw. Hij beschrijft deze ingeweken Bruggeling, die in Brugge verbleef van 1656 tot 1685, en o.a. geneesheer-stadspensionaris was in het Sint-Janshospitaal en geneesheer-pensionaris van het Brugse Vrije. De man die in 1666 de grote pestepidemie heeft helpen begeleiden en vooral de man die in 1669 het boek

Pestis Brugana heeft gepubliceerd, een state of the art over de kennis van de pest in de 17de Eeuw. Dit boek dat uiteraard in die tijd in het Latijn geschreven was, en nu door onze werkgroep vertaald en gedigitaliseerd is. We hopen het in het najaar als tijdingen Montanus uit te brengen.

Hij beschrijft verder Thomas Montanus als de grote reorganisator van het geneeskundig systeem in Brugge. Thomas Montanus die de eerste voorzitter zal worden van de Sint-Lukasgilde, de professionele vereniging van de artsen.

Wat ook belangrijk is in dit eerste hoofdstuk i.v.m. 'van gissen tot weten' is dat de auteur de vader van Monanus, die ook arts was, Robert Montanus, en die een boek heeft gepubliceerd over de diëtetiek nog duidelijk situeert in de traditie van Hippocrates en Galenus, dus duidelijk in de klassieke geneeskunde, terwijl de zoon, Thomas Montanus, reeds een voorzichtige bocht maakt naar een meer cartesische geneeskunde gebaseerd op het weten.

Hoofdstuk 2 – Leven in Brugge in de 17de Eeuw

Collega Pannier schetst hier een prachtig beeld van het Brugge in de 17de Eeuw, na het humanisme en de reformatie. De contrareformatie heeft in Brugge toegeslagen en het is duidelijk in de 17de Eeuw dat ziektes niet moeten gesitueerd worden binnen de pathofysiologie ,maar dat God de goeden beloont en de zondaars straft. Het is een periode waarin heiligenverering, boetprocessies en rekwie-verering duidelijk centraal staan. Het is een periode waarin Brugge ook " de Maria-stad " wordt.

De contrareformatie zal op belangrijke wijze ook de zondagrast benadrukken en zal oa. ook de "openbare onreinheid" op straat bestrijden . Bisschop Triest zal zelfs ingrijpen met zijn contrareformatische visie op de geneeskunde. Het is zo dat in het Sint-Janshospitaal enkel nog zieken mogen opgenomen worden nadat zij een duidelijk bewijs konden leveren van hun katholicisme en eerst de biecht moesten spreken . Artsen verbood hij zieken, zelfs in doodgevaar, verder te bezoeken als ze niet eerst de biecht spraken en bereid waren de communie te ontvangen.

Het is de tijd waar de catechismus centraal komt te staan en kinderen worden opgevoed in "de vreesse Gods". Het is ook de tijd van de censuur en het puritanisme binnen het katholicisme.

Hoofdstuk 3 – Medische infrastructuur in de 17de Eeuw

In dit hoofdstuk gaat de auteur eerst in op het feit dat er in Brugge eigenlijk nog maar 4 instituten overbleven in de 17^e Eeuw waar geneeskunde beoefend werd, het Sint-Janshospitaal, eigenlijk het enige echte hospice, Sint-Juliaanten-Dullen voor psychiatrische patiënten en dan nog twee pasantenhuisen, nl. de Potterie en Sint-Joos.

De auteur wijst er ook op dat in Brugge de welpotentialiteit aanwezig was om aan wetenschappelijk onderzoek te doen, door het feit dat de bibliotheek van de abdij van Ter Duinen toch beschikte over een medische afdeling met een 44-tal werken.

Maar in dit hoofdstuk gaat de auteur echt de evolutie van gissen naar weten benadrukken.

Dr. Pannier stelt ook duidelijk dat met de val van het Romeinse Rijk de klassieke cultuur en de medische wetenschap in het Westen volledig verdween. Er was een vervreemding van de wetenschap. Gelukkig leefde de wetenschap verder in de christelijke traditie van de Nestorianen en later bij de Arabieren waardoor de wetenschap via Salerno naar Europa kon terugkeren.

Gedurende de ganse Middeleeuwen bleef de medische wetenschap gestoeld op de natuurfilosofische stellingen van Hippocrates met de humorentheorie. Het is maar tussen de 14de en de 16de Eeuw dat het humanisme de persoon en de rede centraal gaan stellen, zowel in de wetenschap als de geneeskunde. In Brugge zien we bijvoorbeeld dat reeds iemand als dr. François Rapaert, in de 16^e eeuw, een einde stelt aan de dwingende invloed van de astrologie op de geneeskunde. Het zal duren tot in de 17de Eeuw, vooral onder invloed van Descartes, die ook een medische opleiding had, dat een einde wordt gesteld aan het gissen en dat Galenus van zijn piëdestal wordt gehaald.

De terechte vraag die de auteur zich stelt is, waarom hebben Joods-Islamitische intellectuelen die zoveel gepresteerd hebben op het vlak van de wiskunde, de cosmologie, ... eigenlijk het medisch denken niet veranderd? Inderdaad, tussen het Hellenisme en de Renaissance is vooral onder invloed van de monotheïstische godsdiensten geen onderzoek op het menselijk lichaam toegelaten. Het is pas in de Renaissance dat de draad tussen godsdienst en geneeskunde definitief zal doorgeknipt worden.

Hoofdstuk 4 – de geneesheren in Brugge in de 17de Eeuw

In dit hoofdstuk belicht de auteur het feit dat wil je geneesheer worden in Brugge je eigenlijk enerzijds een universitair diploma nodig had van Leuven, Rome of Douai (dus echte katholieke universiteiten), maar vooral ook een duidelijke geloofsbelijdenis afleggen dat men van Katholiek-Roomse religie was.

Tussen 1600 en 1700 waren er 56 artsen, dus met een universitaire opleiding, in Brugge werkzaam met een gemiddelde tussen 8 tot 16 artsen actief. D.w.z. schommelend van 2,2 tot 6,4 artsen per 10.000 inwoners. Dr. Pannier stelt duidelijk dat deze 17de Eeuwse artsen eigenlijk geklemd zaten tussen enerzijds de scholastieke geneeskunde, het gissen en de prille wetenschap, het denken. Het was vooral een empirische geneeskunde, overgoten met een saus van natuurfilosofie en volksgebruiken.

Hij schetst ook zeer duidelijk dat we die 17de Eeuw en hun activiteit moeten situeren binnen de troebelen van de Spaans-Franse oorlogen in de tweede helft van de 17de Eeuw.

Hij geeft ons in dit hoofdstuk ook een overzicht van de honoraria van de artsen en van de prijs van de chirurgie en dit is omgerekend in onze huidige euros.

Opmerkelijk zijn ook zijn data over de levensexpectantie van de doorsneepopulatie in de 17de Eeuw, gemiddeld werd men 33,4 jaar. Dit vooral door de hoge kindersterfte, maar eenmaal de 20 voorbij lag de levensexpectantie voor mannen op 57 jaar, voor vrouwen op 56 jaar.

In dit hoofdstuk gaat hij ook in op de oprichting van de medische confraterniteit Sint-Lucas, welke eigenlijk kan beschouwd worden als de start van de medische

wetenschappelijke activiteit in Brugge en waar in 1665 Montanus de eerste proost van werd.

Hoofdstuk 5 – de chirurgie in de 17de Eeuw

De auteur heeft ook zeer veel onderzoekswerk verricht rond de onontgonnen geschiedenis van de chirurgie in de 17de Eeuw. Hij stelt zeer duidelijk dat er een strikte scheiding was tussen de medici, welke een universitaire opleiding hadden, de chirurgen, die een lokale opleiding hadden, en de derde groep, de baerdemakers, de barbiers. In de 17de Eeuw waren er in Brugge in totaal 168 chirurgen, dus ongeveer 3x meer dan medici. Het grootste aantal had een zuivere thuispraktijk in hun chirurgijnswinkel of bij de patiënt thuis. Een klein aantal waren aangewezen als stadpensionaris als hospitaalchirurg.

Het is bijzonder om te vernemen dat in die ganse 17de Eeuw in het Sint-Janshospitaal maar 687 operaties werden uitgevoerd, waarvan zelden grote chirurgische ingrepen. Dit uiteraard wegens de beperktheden van o.a. de anesthesie.

Bij geslaagde grote chirurgie werden de actoren door de hospitaaloverheid op een traktatie verrast. Dit is hedentendage wel veranderd.

Hoofdstuk 6 – de Vlaamse almanakken als medisch instrument in de 16de – 17de Eeuw

Dr. Robert Pannier heeft zeer veel aandacht geschonken aan de studie over de almanakken. Deze almanakken waren de medische leidraad gedurende het grootste deel van de Ancien Régime. In de astrologie ging men er van uit dat de stand van de sterren het normale leven op de aarde bepaalden, de seizoenen,... enz. terwijl de planeten de onvoorziene omstandigheden bepaalden, zoals de ziekte-toestanden. Vanuit de sterren – en planetenstand kon de medicus, die ook astroloog was, eigenlijk prognostaties maken en dus voor het ganse jaar een almanak opmaken waarin niet alleen moest gezaaid en geoogst worden, haar gesneden ...maar ook wanneer moest bloed gelaten worden, of wanneer er moest gepulgeerd worden,... enz. Deze almanakken waren echt de leidraad voor de praktijk van de baerdemakers, vooral bij het aderlaten. De baerdemakers waren dus de derde groep paramedici in het Ancien Régime die als activiteit

hadden het haar knippen, de baard scheren, tanden trekken, maar vooral ook het aderlaten.

In deze periode van de 16de-17de Eeuw wordt voor het eerst de waarde van deze almanakken in vraag gesteld en we zien in Brugge een groot dispuut op gang komen tussen gissen en weten. Vanaf 1550 ontstaat er een epische strijd over de waarde of onwaarde van de astrologie in de medische wetenschap en het komt echt tot een dispuut tussen Pieter Van Brugese, Cornelius Schuute, François Rapaert en Pieter Haschaert. Hier benadrukt de auteur het omslaan naar het nieuwe medische denken in de 17de Eeuw.

Hoofdstuk 7 – De bloedputten van de aderlaters in de 17de Eeuw

In onze vereniging Montanus hebben we op een bepaald moment een buitengewoon enthousiaste voorzitter geobserveerd toen hij zijn opzoekingswerk deed over de barbiers, het aderlaten en vooral de bloedputten. Robert Pannier is echt op zoektocht gegaan naar de Beisbroec bloedput. De eerste bloedput in Brugge was de Magdalenabloedput, nabij de stedevijver en de leproserie, maar zijn zoektocht naar de tweede bloedput leidde dr. Pannier via de Sint-Andriesabdij, verderop langs de Diksmuide Heerweg tot aan de Peereboom op Sint-Andries, waar de auteur de exacte lokalisatie kon aantonen van de Brugse bloedput. Het is een put van een tiental meter lang, waar hij in zijn onderzoeksperiode samen met de archeologische diensten boringen heeft laten uitvoeren, die aantonen dat de ijzerconcentratie daar duidelijk hoger is, dat op die plaats de plantengroei beperkter is, en dat er meer braamstruiken staan. Het wijst erop dat daar lokaal bloed gedumpt is. Het was dus de plaats waar een koerier van het ambacht van de baardemakers elke dag het gelaten bloed naartoe moest brengen om het te dumpen. Het is één van de oudste en één van de belangrijkste getuigen van de geneeskunde in Brugge, die zeker valorisatie verdient .

Hoofdstuk 8 – De Pest in Brugge

Een zeer belangrijk hoofdstuk dat ontwikkeld is in de sliptestream van het grote werk van Thomas Montanus is dit over de Pest, "de haastige ziekte" in Brugge.

De auteur heeft een zeer mooi overzicht van het ziekteproces van de pest, beschrijft de diverse taken van de medische en de paramedische hulpverleners, de organisatie en de opvang van de zieken en het in quarantaine plaatsen in de pesthuizen van de aangetaste patiënten.

Belangrijke in dit hoofdstuk is dat dr. Bob Pannier hier afrekent met een eeuwenoude traditie, startend in de apocalyps als zou een pestepidemie een minstens kwart van de bevolking uitroeien.

Samen met zijn naamgenoot, wijlen Robert Pannier, heeft hij de unieke Brugse pestboeken uit 1666, opgesteld door meester Pieter Vandendriessche, die griffier was van de kamer van gezondheid, waarvan Thomas Montanus voorzitter was, uitgeplozen. Dit uniek document werd ontrafeld en uitgefilterd. Er werd oa. nagegaan hoeveel zieken in de pesthuizen werden opgenomen, hoe lang ze werden opgenomen en hoeveel patiënten uiteindelijk overleden.

De cijfergegevens leren ons dat de mortaliteit van de pest eenmaal men echt was aangetast door de ziekte ongeveer 35 % was. De totale mortaliteit in de Brugse bevolking in 1666 bedraagt slechts 3,6 tot 4,1 %. Dit cijfer wordt bevestigd door het feit dat we opmerken dat het jaar nadien het geboortecijfer in Brugge slechts 5 % is gedaald. De pest is nooit zo moordend geweest zoals ze in de romantische literatuur over de Middeleeuwen wordt beschreven. Deze analyse is zeker een van de sterke punten uit het werk van dr. Robert Pannier.

Hoofdstuk 9 – De lepra in Brugge

Voor de voordracht van dr. Pannier vorig jaar op het herfstsymposium Montanus was er in Brugge relatief weinig gekend omtrent de lepra in onze streek.

Lepra is een endemische ziekte welke ongeveer 1 ‰ van de bevolking aantastte. De auteur beschrijft hoe de poorters aangetast door Lepra na een schouwing werden opgenomen in de Magdalena-leproserie, terwijl de armen in afzondering geplaatst werden op de vier sticks en daarom de akkerzieken werden genoemd.

Belangrijk in dit hoofdstuk is ook dat de auteur in zijn exploratie niet alleen het fameuze Brugse schilderij van " Jezus en de tien melaatsen " terug valoriseert, maar ook het fameuze banner van de Brugse Sint-Magdalena-leproserie wat zich in het Louvre bevindt beschrijft.

Hoofdstuk 10 – de gerechtelijke geneeskunde in de tijd van Montanus

Een laatste en interessant hoofdstuk gaat over de gerechtelijke geneeskunde die slechts ontstaat in de 16de Eeuw, omdat daarvoor zowel door de katholieke kerk als de islam secties op een lijk verboden waren. Vanaf de 16de Eeuw worden schouwingen gedaan bij verdacht overleden - of vermoorde personen. De secties werden uitgevoerd door een chirurgijn, maar begeleid door een medicus. Montanus zelf heeft als stadspensionaris 33 dergelijke schouwingen geleid. Naast de lijkschouwingen moesten de aangestelde artsen ook expertises uitvoeren omtrent de uitoefening van onwettige geneeskunde door vroedvrouwen en chirurgen. Het betrof hier vooral het onwettig voorschrijven van geneesmiddelen.

Dames, Mijne heren

Besluit.

Ik denk dat wij duidelijk mogen stellen dat dr. Robert Pannier een uniek document heeft toegevoegd aan de medische geschiedschrijving in Brugge.

Ik denk dat de geïnteresseerde lezer na literatuur van dit werk enorm veel zal bijgeleerd hebben over de rijke medische geschiedenis van onze stad.

Beste Bob

Ik ben u niet alleen dankbaar voor het toevoegen van dit levenswerk aan geschiedschrijving van de Brugse geneeskunde, maar ik wil u in naam van alle leden van de werkgroep bedanken voor uw stuwende en baanbrekende rol welke u had als voorzitter van Montanus van 1992 tot 2006 en ik wil u in mijn persoonlijke naam vooral danken voor een unieke amicale en constructieve samenwerking welke ik met u als toenmalig secretaris van de vereniging mocht

hebben. U bent werkelijk mijn gids geweest in de exploratie van de medische geschiedenis.

Beste Ere - voorzitter

U bent nu bijna 89 jaar jong, uw levenswerk ligt hier voor. Maar ik hoop dat wij in de komende jaren nog onze gemeenschappelijke droom kunnen waarmaken. Deze is dubbel, enerzijds de integratie van een door u zo schitterend beschreven uniek medisch historisch patrimonium binnen het echt Brugs hospitaalmuseum. Ik denk hier vooral aan de integratie van het schilderij van " Montanus met de gilde van Cosmas en Damiaan " , aan het pest- en het lepraschilderij , welke beiden dringend dienen gerestoreerd . Verder hoop ik dat wij in het neogotische Sint-Janshospitaal een museum kunnen realiseren van de geneeskunde tussen 1850 en 1950. Nergens ter wereld zouden in hun fysiologisch milieu collecties over het ancien en nouveau regime zo dicht bij elkaar staan. Nergens ter wereld staan immers ook zoveel stenen getuigen van de medische geschiedenis als in Brugge .

Bob, nogmaals gefeliciteerd. Tot besluit wil ik iedereen nog uitnodigen op onze volgende herfst- en lentesymposia van Montanus. Raadpleeg ook onze nieuwe website, welke zich bevindt op de website van het AZ Sint-Jan en maak u lid van onze vereniging, lidmaatschap waardoor u ook onze Tijdingen Montanus , ons jaarboek ontvangt.

Bob , nogmaals gefeliciteerd en op naar de ... 100 !

Dr. William De Grootte

Voorzitter Montanus

24 mei 2008